

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI
MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETI**

**A.G‘ULOMOV, M.QODIROV, M.ERNAZAROVA,
A.BOBOMURODOVA, N.ALAVUTDINOVA,
V.KARIMJONOVA**

ONA TILI O‘QITISH METODIKASI

*(Universitet va pedagogika institutlarining filologiya fakulteti
talabalari uchun darslik)*

TOSHKENT – 2012

UDK: 330.567.28
KBK 81.20‘zb-923
O-58

O-58 **A.G‘ulomov, M.Qodirov, M.Ernazarova, va boshq.**
Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: «Fan va texnologiya», 2012,
380 bet.

Darslikda umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida «Ona tili»ni o‘qitish sohasida yuz bergan yangiliklar va o‘zgarishlar hisobga olingan holda, bu fanni o‘qitishning metodik jihatlari bayon qilingan. Shu bilan birga, ilmiy-nazariy ma‘lumotlarni amaliyotga tatbiq etish usullari yoritib berilgan.

Har bir fan tajriba va izlanishlar asosida rivojlanib borgani kabi ona tili o‘qitish metodikasi ham ilg‘or tajribalar, turli fikr-mulohazalar asosida taraqqiy etib boradi. Maktabda ona tili o‘qitish usullariga doir barcha masalalarni birgina ishda qamrab olish qiyin bo‘lgani uchun o‘qituvchilar maktabda ona tilini o‘qitishga ijodiy yondashib, sinfdagi mavjud sharoit va holatni hisobga olgan holda, bayon etilgan fikrlarni to‘ldirib boradilar, degan umiddamiz.

Darslik oliy o‘quv yurtlarining o‘zbek filologiyasi fakultetlari talabalari uchun mo‘ljallangan.

Mas‘ul muharrir: R. SAYFULLAYEVA – filologiya fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar: **YO. TOJIYEV** – filologiya fanlari doktori, professor;
M. ABDURAIMOVA – pedagogika fanlari nomzodi.

ISBN 978-9943-10-694-9

© «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2012.

BIRINCHI BO‘LIM
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING «TA’LIM
TO‘G‘RISIDA»GI QONUNI VA ONA TILI TA’LIMINING
UMUMIY MASALALARI

Tayanch tushunchalar:

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» ta’lim prinsiplari, davlat ta’lim standartlari, ona tili o‘qitish metodikasi fanining shakllanishi, «Usuli savtiya» maktabi, ifodali o‘qish, «izohli o‘quv» ta’limi, dastur, darslik, o‘quv – uslubiy qo‘llanmalar, ona tili o‘qitish metodikasi fanining obyekti, predmeti, zaruriy bilim, malaka va ko‘nikmalar tizimi, pedagogik eksperiment, diagnostik tahlil, suhbat, kuzatish, o‘quvchilarning og‘zaki javoblari va yozma ishlarini tahlil qilish, ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili, ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish

«Ona tili o‘qitish metodikasi»–pedagogik fan sifatida. Mustaqil O‘zbekistonning ravnaqi uchun olib borilayotgan iqtisodiy-ijtimoiy, madaniy-ma’naviy sohalaridagi keng ko‘lamli ishlar, jamiyat taraqqiyotini ta’minlash, uzluksiz ta’lim tizimini joriy etish, shuningdek, mustaqil fikr egasi, erkin va ijodkor shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishda alohida ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» ta’limning barcha bo‘g‘inlarida ona tili o‘qitishni ham tashkiliy, ham mazmuniy jihatdan qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari belgilangan bo‘lib, unda ta’lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi; ta’limning uzluksizligi va izchilligi; umumiy o‘rta, shuningdek, o‘rta maxsus, kasb - hunar ta’limining majburiyiligi;

ta'lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi; davlat ta'lim standartlari (DTS) doirasida ta'lim olishning hamma uchun ochiqligi; ta'lim dasturlarini tanlashda yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv; bilimli bo'lish va iste'dodni rag'batlantirish; ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvini uyg'unlashtirish o'z ifodasini topgan.

Maktabda ona tilining o'qitilishi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunda belgilangan ana shu prinsiplarga tayanadi.

Modomiki, maktab ta'limida ona tili eng asosiy va yetakchi o'quv fanlaridan biri ekan, oliy ta'limning bakalavr tizimida «Ona tili o'qitish metodikasi» ham xuddi shunday mavqega ega.

Har bir avlod oldida insoniyat yaratgan jamiki boyliklarni, bilimlarni o'rganish, o'zlashtirish va rivojlantirish vazifasi turadi. Hayot taraqqiyoti va jamiyat rivojini shusiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu vazifani amalga oshirishning birdan-bir yo'li ta'lim tizimini tinmay takomillashtirib borish orqali yosh avlodni ilm-fan asoslari bilan chuqur qurollantirishdir.

O'quvchi va talabalarni ona tili darslarida mustaqil, ijodiy fikrlashga o'rgatish, ular ongida ma'naviy-ma'rifiy inqilob hosil qilishga intilish lozim. Shuning uchun yangi dastur va darsliklarda grammatik qoidalarni yodlatishdan voz kechish, ijodiy tafakkur tarzini shakllantirish, dars va mashg'ulotlarni o'quvchi va talabalarning nutqiy malakasini yuzaga keltirishga qaratish maqsad qilib olindi.

Til o'qitishda til va nutq hodisalarining farqiga yetmaslik ko'pgina chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda. Til va nutq tushunchalarini bir-biridan ilmiy asosda farqlash uni o'qitish metodikasi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Chunki til birliklarining grammatik belgilarini, birikuvini va vazifasini bilishning o'zi mazkur tildagi nutqni egallash uchun yetarli emas. Asosiy maqsad tilning grammatik qurilishi asosida nutq faoliyatini egallash bo'lganligi sababli, mashg'ulot materiallarini tanlash, darslarni tashkil etish ishlari o'quvchi va talabaning nutqini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim. Shuning uchun til ma'ruza orqali emas, balki nutq ko'rinishlarini tahlil qilish, so'z birikmasi va gap modellarini o'zlashtirish, esda saqlash orqali o'rganiladi.

Hozirgi dolzarb masalalardan biri o‘zbek tilining kasb-hunar, ilm-fan va texnika tili sifatidagi lisoniy asosini kengaytirish, atamalarini boyitishdir. Uzoq yillar bu soha chetda qolib keldi. Keyingi yillarda bu sohada burilish yuz berdi: tilimizning kasb-hunar va ilmiy-texnika tili va atamalarida katta o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Adabiy tilimizdagi mazkur yangilik va o‘zgarishlarning asoslarini o‘quvchi to‘g‘ri anglashni maqsad qilib, unga dastur va darsliklarda alohida o‘rinlar ajratiladi.

«Ona tili» darslarida uzundan-uzoq, murakkab grammatik qoidalarni, «O‘zbek adabiyoti» darslarida ijodkor hayotidagi o‘tkinchi sana va voqealarni yodlashga majbur qilmasdan, balki ona tilida sof so‘zlash, o‘z fikrini to‘g‘ri ifodalay olish, mustaqil fikrlash, badiiy asarni ifodali o‘qish, uning ruhini his qilish, badiiy san’atidan lazzatlanish, so‘zdan zavqlanish ruhida ta’lim bermoq kerak. Ona tili va adabiyot o‘qitishdan kutilgan pirovard natija – shu!

Shunday qilib, ona tili o‘qitishning samarali bo‘lishi ko‘p jihatdan uni adabiyot bilan bog‘lab olib borishga bog‘liq, yoki aksincha. Aslida, ona tili, adabiyot darslarida ham o‘rganiladi. Masalan, badiiy asarning tilini tahlil etish davomida ba’zi grammatik shakllarning uslubiy ahamiyati, sinonimlarning nutqda tutgan o‘rni izohlanadi va hokazo; o‘quvchi va talabalar tilning turli ifoda vositalari bilan tanishib boradilar. Badiiy asar tili bo‘yicha muayyan bir izchillikda olib boriladigan ishlar o‘quvchi va talabalarning so‘z boyligini oshiradi va nutqini o‘stiradi. Adabiy asarning tasviriy vositalari bo‘yicha sinfda va undan tashqari bajarilgan ishlar natijasida o‘quvchi va talabalar so‘z haqida, uning turli nutq uslubidagi o‘rni haqida kengroq tushunchaga ega bo‘la boradilar. Xilma-xil ifoda jilolari tilning estetik ta’siri va ahamiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Ona tili o‘rta maktab, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarida o‘rganiladigan barcha fanlarni puxta o‘zlashtirish uchun muhim «kalit» sanaladi. Til vositasida o‘quvchi va talaba boshqa fanlarni o‘rganadi. Barcha fanlar yuzasidan fikrni yozma va og‘zaki ravishda bayon qilish orqali u o‘z ona tilini ham mukammal o‘rganib boradi.

Ma'lumki, pedagogika institutlari va universitetlarning filologiya fakultetlari bakalavriyatini bitirib chiqadigan mutaxassislarning asosiy qismi o'zbek tili va adabiyoti fani o'qituvchisi sifatida umumiy o'rta ta'lim maktablariga boradi. Shu bois, bo'lajak mutaxassislar uchun «Ona tili o'qitish metodikasi» fani yetakchi fanlardan biri bo'lib, uning oliy o'quv yurtlarida o'qitilishi muhim zaruriyatdir.

«Ona tili o'qitish metodikasi» fanining oliy o'quv yurtlarida o'qitilishi maktabda ona tili fanining tutgan o'rni bilan ham belgilanadi. «Ona tili» maktab ta'limi tizimida eng yetakchi fanlardan biri bo'lib, jamiyat a'zolarini ijodiy fikrlashga, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda bayon qilishga o'rgatadi.

«Ona tili o'qitish metodikasi» pedagogik sikldagi fanlardan biri bo'lib, u didaktika bilan uzviy bog'langan va xususiy didaktika sikldagi fanlardan biri sanaladi. Chunki umumiy didaktikaning barcha masalalari bevosita xususiy didaktika, shu jumladan, ona tili ta'limi bilan bevosita aloqadordir. Ta'limning umumdidaktik asoslaridan xabardor bo'lgan talaba «Ona tili o'qitish metodikasi» fanini osonlik bilan o'zlashtiradi.

«Ona tili o'qitish metodikasi» o'ziga xos mustaqil fan sanaladi. Chunki bu fan maktabda ona tili «Nima uchun o'qitiladi?», «Nega shunday o'qitiladi?», «Nima o'qitiladi?», «Qanday o'qitiladi?», «Ona tili ta'limi qanday tashkiliy shakllar vositasida amalga oshiriladi?» degan savollarga javob izlaydi.

«Ona tili o'qitish metodikasi»ning fan sifatida shakllanishi, rivojlanishi va hozirgi ahvoli. Uzoq tarixga ega bo'lgan o'zbek xalqi ijtimoiy-siyosiy va g'oyaviy to'siqlarga qaramay, O'rta Osiyodagi boshqa xalqlar kabi ilg'or fikr egalarini, dunyoga mashhur buyuk olim, shoir va san'at ahllarini yetkazdi, insoniyatga ilm-fan, madaniyat va adabiyot sohasida o'lmas yodgorliklar taqdim etdi.

Abu Nasr Forobiy, Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Zamaxshariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Munis Xorazmiy kabi olim va shoirlar o'z asarlarida o'sha davr maktablaridagi ta'lim - tarbiya, ilmiy va badiiy asarlarni o'qish

va o‘rganish haqida fikrlar bildirib, metodik fikrning rivojiga ta’sir ko‘rsatdilar.

Ulug‘ shoir va mutafakkir Alisher Navoiy yoshlarning asar matnini ifodali o‘qish san’atini egallashlariga diqqatni tortdi. Ulug‘ shoir o‘zining «Lisonut tayr» asarida asar mazmunini tushunib o‘qish usulini egallashga chaqirdi. «Mahbubul qulub» asarida «Xushnavis kotib so‘zga oroyish berur va so‘zlaguvchiga osoyish yetkurur» deb chiroyli yozishning va yozma nutq malakasini egallashning barchaga «osoyish» berishini ta’kidladi. «Muhokamatul lug‘atayn» asarida talaffuz va imlo, so‘z qudrati va nutq madaniyati, so‘z ma’nolaridan to‘g‘ri foydalanish, nutqni to‘g‘ri tuzish kabi masalalarning ilmiy sharhini berish bilan turkiy (o‘zbek) tilni chuqur o‘zlashtirish metodikasiga ulkan hissa qo‘shdi.

Inson qalbining quvonchi-yu qayg‘usini, ezgulik va hayot mazmunini Navoiydek teran ifoda etgan shoir jahon adabiyoti tarixida kamdan-kam topiladi. Ona tiliga muhabbat, uning beqiyos boyligi va buyukligini anglash tuyg‘usi ham bizning ong-u shuurimiz, yuragimizga, avvalo, Navoiy asarlari bilan kirib keladi. Biz bu bebaho merosdan xalqimizni, ayniqsa, yoshlarimizni qanchalik ko‘p bahramand etsak, milliy ma’naviyatimizni yuksaltirishda, jamiyatimizda ezgu insoniy fazilatlarni kamol toptirishda shunchalik qudratli ma’rifiy qurolga ega bo‘lamiz.¹

Zahiriddin Muhammad Bobur o‘z asarlarini sodda tilda yozdi va boshqalarni ham shunga chaqirdi. O‘g‘li Xumoyunning dabdabali usulda yozilgan bir xatini tanqid qilib, «Boburnoma» asarida «Mundin nari betakalluf va ravshan va pok alfoz bila biti, ham senga tashvish ozroq bo‘lur, ham o‘qig‘uvchig‘a»,—deb yozadi. Demak, Bobur zamondoshlarini tushunarli tilda yozishga, qiyin so‘zlar va balandparvoz so‘zlarni ishlatmaslikka da’vat etgan.

Munis Xorazmiyning «Savodi ta’lim»i nazm bilan yozilgan pedagogik asar bo‘lib, chiroyli xat yozish usullari o‘rgatiladi. Asarning birinchi qismida xat mashq qilishga tayyorgarlik va bu ish uchun kerakli asboblarni to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Ikkinchi qismida esa

---

¹ Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. T.: «Ma’naviyat», 2008, 47–48-b.

xat mashqi va uning usullari haqida amaliy yo‘l bilan ta‘lim beriladi. Asarda kishilik jamiyatida yozuvning katta ahamiyatga ega ekanligi qayd qilinadi.

XV asrdan XIX asrning 2-yarmigacha o‘tgan davrda O‘rta Osiyoda pedagogik, metodik fikr o‘tdi. Bu davrda o‘nga yaqin lug‘atlar va tilshunoslik asarlari (Tali Imoniyning «Badoe al-lug‘at»i (XV asr), Muhib Ali Shamluning «Lug‘ati Navoiy»i (XVI asr), Mustafo binni Sodiqning «Abushqa»si (XVI asr), Fazlulloxonning «Lug‘ati turkiy»i (XVIII asr), Mirza Mexdixonning «Sangloh»i (XVIII asr), Fatx Alixonning «Kitobi lug‘ati atrokiya»si (XIX asr) yuzaga keldi. Ularda tovush va harf, imlo va talaffuz, so‘z ma‘nosi va tarjima kabi masalalarni o‘zlashtirishga qaratilgan metodik fikrlar mavjud.

XIX asrning 2-yarmida yashab ijod etgan Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Komil Xorazmiy, Avaz O‘tar va boshqalarning asarlarida ifodalangan ilg‘or fikrlar ma‘rifatparvar pedagoglar Saidrasul Saidazizov, Ishoqxon Ibrat, Abduqodir Shakuriy, Saidahmad Siddiqiy, Ismatulla Rahmatullayev va boshqalar faoliyatida ham o‘z ifodasini topdi. Ular yangi usul– «Usuli savtiya» maktablarini tashkil etib, keng xalq ommasiga ilm-fan, madaniyat tarqatish uchun qizg‘in kurash boshladilar.

XX asr boshlarida Turkistonda ijtimoiy - siyosiy, madaniy va adabiy hayotda jiddiy o‘zgarish yuz berdi–milliy uyg‘onish harakati kuchaydi, yangi adabiyot yuzaga keldi. Maxmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Mirmuhsin Shermuhamedov, Cho‘lpon kabi shoir va yozuvchilar o‘zbek xalqining ma‘rifatli bo‘lishi, milliy va ijtimoiy ongning o‘sishi, yangi tur va mazmundagi adabiyotni yaratish uchun harakat qildilar.

Behbudiy «Padarkush» asarida va sayohat xotiralarida milliy, insoniy qadriyatni anglash uchun ma‘rifatli bo‘lish lozimligini; ma‘rifat–ezgulikning, jaholat–yovuzlikning timsoli ekanini tasvirladi.

Abdulla Avloniy «Maktab va guliston» darsligida adabiy asarlarni ifodali o‘qishning yakka va ko‘pchilik bo‘lib o‘qish, ifodali o‘qish, dialog, drama holiga keltirish turlarini ko‘rsatdi.

Avloniy «Adabiyot» kitobining I juz'ida bolalarni aruz vaznida yozilgan she'rlar bilan tanishtiradi. Masalan, «bo'lak» radifli she'ri o'rganishdan oldin bolalar uning mazmuni bilan tanishadilar, so'ngra «foilotun, foilotun, foilun» bahrini o'qishni o'rganadilar. II juz'ida ham aruz vaznida yozilgan she'rlarni o'qish yo'llarini ko'rsatdi.

Ma'lumki, bolalarga ifodali o'qishni o'rgatish–o'qish darsining asosi hisoblanadi. Ifodali o'qishni o'rganish matni chuqur tushunishga yordam beradi. Shunga ko'ra, yangi usul maktab o'quvchilari savod chiqarishda asarni tushunib o'qishga va ifodali o'qishga alohida e'tibor berganlar.

Ifodali o'qishning muhim shakllaridan biri drama holiga keltirib o'qishdir. Abdulla Avloniyning «Oila munozarasi» she'rida ota bilan ona o'z farzandlarini o'qitish haqida munozara qiladilar.

Abdulla Avloniy maktabda badiiy asarni chuqur o'zlashtirishga erishish maqsadida darsda plastinkadan foydalanadi. Uning ifodali o'qish sohasida qo'llagan usullari, dars jarayonida texnika vositalaridan foydalanishi eski maktablarda ham til va adabiyot o'qitish usuli sohasida yangilik edi.

Hamza Hakimzoda 1911-yili Qo'qonda Hojibek guzarida yangi usul maktabi ochdi va o'zi o'qituvchilik qildi. U 1914–1915-yillarda boshlang'ich maktablar uchun «Yengil adabiyot», «O'qish kitobi», «Qiroat kitobi»ni yozdi. Eng muhimi, Hamza o'z kitoblarini osondan murakkabga o'tish asosida tuzdi. Boshlang'ich sinflar uchun yozgan bu kitoblarda Hamza ifodali o'qish, matn ustida mustaqil ishlash, sinfdan tashqari o'qishga e'tibor berdi.

Bu davrda ilg'or fikrli ziyolilar–muallimlar Turkiston maktablarida ta'limning yangi tartibini amalga oshirish uchun kurashdilar. Natijada, ta'limda yangi turdagi «usuli savtiya» maktablari yuzaga keldi. Bu maktablarda ona tili (o'zbek tili) asosiy o'quv fani sifatida o'qitildi, ta'lim jarayonida izohlash (sharhlash) usulidan foydalanildi, o'quvchining bilimni o'zlashtirishiga, matni yod olishiga e'tibor berildi. Shunga ko'ra, bu ta'lim «izohli o'quv» ta'limi degan nomni oldi.

Izohli o‘qish jarayoni qismlari o‘zining tuzilishiga ko‘ra shunday xususiyatga ega edi: kirish mashg‘ulotida o‘quvchilarga bilim tayyor holda emas, balki ma’nosi yoritilgan, sharhlangan, isbotlangan holda beriladi, bilim berishda ko‘rgazmalilikdan foydalaniladi. Ta’limda bu usulni qo‘llash o‘quvchida xotira bilan birga, kuzatish va fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

1918-yilda Toshkent eski shahar maorif sho‘basi qoshida «Makotib» (metodik birlashma) uyushmasi tashkil etildi va unga Zufar Nosiriy rahbarlik qildi. Bu erda Shokirjon Rahimiy, Abdulla Avloniy, Shorasul Zunnun, Qayum Ramazon, To‘xtanazir Shermuhamedov va boshqa tajribali o‘qituvchi – metodistlar ona tili va adabiyotni o‘qitish usullari yuzasidan ko‘rsatmalar berib turishdi. Shuningdek, bu sho‘bada haftalik o‘quv rejasini tuzilib, maktablarda shu reja asosida dars o‘tildi.

1918-yilda «Maorif» jurnalida V–VII sinflar uchun ona tili va adabiyot dasturi e’lon qilindi. Dasturda badiiy asarni o‘qishga e’tibor berildi, bolalarning bilim darajasi va yoshiga qarab asarlar tanlash talab etildi. Dasturda o‘qilgan asarning rejasini tuzish, o‘z tarjimai holini og‘zaki yoxud yozma ravishda bayon qilish, rasm mazmunini og‘zaki yoxud yozma ravishda bayon qilish, o‘qilgan asari mazmunini yozib berish tavsiya etildi.

1920-yilda Toshkent eski shahar maorif sho‘basining «maktablar bo‘lakchasi» «Birinchi bosqich el yozoqlarining 1920–1921-o‘quv yili uchun saboq tuzugi (mavzui)» I–V sinflar uchun ona tili va adabiyotdan dastur ishlab chiqadi. Bu dasturda asosiy e’tibor o‘quvchilarni mehnat ahli qilib etishtirishga qaratiladi va kirish qismida mavzularni sinf sharoitiga qarab o‘tish, ko‘rgazma qurollardan foydalanish haqida ko‘rsatma beriladi.

1922-yilda «O‘zbek bilim yurtlari uchun ona tili va adabiyot dasturi»ning tuzilishi maktablar hayotida muhim vaqea bo‘ldi. Bu dastur 1923-yilda «Bilim o‘chog‘i» jurnalining 2–3 - sonlarida e’lon qilindi.

Dastur quyidagi bo‘limlardan tashkil topdi:

I. Hozirlik. 1. Adabiy o‘qish va so‘zlash. 2. Yozuv ishlari. Z. Nahv.

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi <https://kitobxon.com/uz/asar/608> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси <https://kitobxon.com/uz/asar/608> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/608>